

Історія

УДК 94:[323.3:66-051](477)"16/17"

Бабляк Сергій Дмитрович

кандидат медичних наук,

асистент кафедри сімейної медицини факультету післядипломної освіти

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького

Babliak Serhii

Candidate of Medical Sciences,

Assistant of the Department of Family Medicine,

Faculty of Postgraduate Education

Danylo Halytsky Lviv National Medical University

ORCID: 0000-0002-6026-883X

Коробкіна Тетяна Володимирівна

доктор філософських наук, професор кафедри філософії

Харківський національний університет радіоелектроніки

Korobkina Tatiana

Doctor of Philosophy, Professor of the Department of Philosophy

Kharkiv National University of Radio Electronics

ORCID: 0000-0001-6002-7983

**ВПЛИВ ВИДАТНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ IV-VIII
СТОЛІТЬ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ В ЕПОХУ
РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

**INFLUENCE OF PROMINENT PERSONALITIES OF WESTERN
EUROPE OF THE IV-VIII CENTURIES ON THE FORMATION AND
DEVELOPMENT OF EDUCATION IN THE EARLY MIDDLE AGES**

Анотація. Ця стаття досліджує процеси зародження і формування освіти в Західній Європі протягом IV-VIII століть. Спочатку обґрунтовано причини та наслідки зв'язків між ранньосередньовічною філософією (яка тоді включала в себе весь комплекс навчальних дисциплін) та теологією. Потім визначено 4 складові компоненти, вплив яких на вдосконалення рівня західноєвропейської освіти був визначальним. Після цього представлено в хронологічного порядку короткі біографічні нариси 9 постатей, які, на думку авторів, найбільше вплинули на формування і розвиток освітніх процесів в епоху Раннього Середньовіччя. Особливу увагу приділено мислителям VI-VII століть: Северину Боецію (480-524 рр.), Кассіодору Сенатору (бл. 487-578 рр.) та Ісидору Севільському (570-636 рр.). Твори, написані ними, а також їх попередниками (Ієронімом Стридонським (бл. 347-420 рр.) та Августином Гіппонським (354-430 рр.)), сучасниками (Бенедиктом Нурсійським (480-547 рр.) і Григорієм Великим (540-604 рр.)) та наступниками (Бедою Вельмишановним (673-736 рр.) і Алкуїном Йоркським (735-804 рр.)), суттєво розширили горизонти наукових знань і створили фундамент для їх подальшого розвитку в епоху Високого Середньовіччя (1050-1300 рр.), що відзначалася швидким збільшенням кількості населення Західної Європи та серйозними змінами у соціальній, політичній, економічній та інших сферах життя.

Ключові слова: освіта, Середні віки, історичні постаті, наукові праці.

Summary. This article examines the processes of origin and formation of education in Western Europe during the IV-VIII centuries. First, the reasons and consequences of the connections between early medieval philosophy (which then included the entire complex of academic disciplines) and theology were substantiated. Then, 4 constituent components were determined, the impact of which was decisive on the improvement of the level of Western European

education. After that, brief biographical essays of 9 figures are presented in chronological order, which, according to the authors, had the greatest influence on the formation and development of educational processes in the era of the Early Middle Ages. Special attention is paid to thinkers of the VI-VII centuries: Severinus Boethius (480-524), Cassiodorus Senator (487-578) and Isidore of Seville (570-636). Works written by them, as well as by their predecessors (Hieronim of Strydon (347-420) and Augustine of Hippo (354-430)), contemporaries (Benedict of Nursia (480-547) and Gregory the Great (540-604)) and successors (Beda Venerabilis (673-736) and Alcuin of York (735-804)), significantly expanded the horizons of scientific knowledge and created the foundation for their further development in the era of the High Middle Ages (1050-1300), which was marked by a rapid increase in the population of Western Europe and serious changes in social, political, economic and other fields of life.

Key words: *education, Middle Ages, historical figures, scientific works.*

Вступ. Сьогодні історики вважають, що перехід від Античності до Середньовіччя був результатом тривалого процесу еволюції, в цілому – позитивного, хоча й насиченого окремими епізодами жорстоких і суперечливих подій, які в кінцевому результаті кардинально змінили історію Європи. З огляду на масове поширення християнства у Римській імперії, протягом IV-VIII століть були розроблені основи релігійного світогляду на ґрунті Нового Заповіту: цей фундамент Отці Церкви залишать у спадок Високому і Пізньому Середньовіччю. Над формуванням християнської культури працювали багато поколінь європейських інтелектуалів, які, за влучним висловом одного із сучасних істориків, вважаються «основоположниками Середньовіччя» [9; 23].

Метою написання статті є аналіз обставин та факторів, що мали визначальний вплив на формування середньовічної освіти протягом IV-VIII століть, а також ознайомлення із життєвим шляхом і творчою спадщиною

видатних особистостей, які відіграли основну роль у вдосконаленні наукового поступу в епоху Раннього Середньовіччя.

Виклад основного матеріалу. Характерними особливостями середньовічного мислення загалом і науково-філософського зокрема є його ретроспективність і традиціоналізм, тобто звернення в минуле. Тоді вважалося, що чим стародавніше певне джерело знань, тим воно надійніше. Оскільки Біблія визнавалася найдавнішою книгою, яка дає відповіді на основні питання змісту та призначення людського життя, завдання екзегета-філософа полягало в тому, щоб розшифрувати, розкрити і роз'яснити Святе Письмо [2; 6]. Німецький лютеранський теолог, церковний історик і біблеїст Карл Густав Адольф Фон Гарнак (1851-1930 рр.) був одним з перших мислителів, який запропонував розглядати антично-середньовічне християнство і всю його культуру як органічний сплав біблійно-юдаїстичних та елліністичних елементів [15; 22]. Якби антична філософія на самому початку Середньовіччя не вступила в спілку з теологією, їй загрожувало повне знищення від хвиль варварства, що несподівано нагрянули. Християнізовані варвари могли витерпіти у своєму релігійно-орієнтованому світі лише філософію або замасковану під теологію, або їй повністю підпорядковану. Зворотною стороною «теологізації» філософії була «філософізація» і раціоналізація теології, яка, залишаючись володаркою середньовічної думки, ставала більш терпимою до самої філософії та наук, з нею пов'язаних. Адже турбота про долю філософії в епоху Раннього Середньовіччя була довірена не філософам, а ченцям і теологам, які навряд чи змогли б продовжити філософську традицію, якщо спочатку теологія не стала хоча б частково раціоналізованою. Це завдання розвитку філософії та її підпорядкування релігії виконала патристика, оскільки авторитет Отців Церкви в цю епоху був найвищий після авторитету Святого Письма [3; 5; 9].

Серед джерел, що найбільшою мірою вплинули на історичне формування західно-європейської цивілізації IV-VIII століть, чотири наступних значно перевищують по важливості всі інші – це Греція, Рим, християнство і германці [16; 23]. Вклад Греції був найпершим в часі та стосувався різних галузей науки, філософії, літератури і мистецтва. Греки прямо або опосередковано бралися за усі великі проблеми філософії і встигли оформити свої різноманітні висновки у вигляді докладно-розроблених світоглядних систем. В епоху грецької античності філософія і наука були тісно пов'язані одна з одною, а їхні мудреці вивчали також фізику, математику, астрономію і природознавство, а окремі з них – залишили після себе серйозні наукові праці. Хоча греки відчували величезну цікавість до політики, вони не досягнули реального успіху в управлінні у порівнянні з Римською або Британською імперіями [5; 16].

Докладний розгляд звершень Риму чітко демонструє контраст між ним і Грецією. Перший був сильний там, де друга була слабкою, і слабкий там, де була сильна перша. Рим вдосконалювався в галузях політики і права і значно меншою мірою торкався художньої та інтелектуальної сфер. Це особливо помітно при аналізі латинської літератури, яка відзначається красою, яскравістю і витонченістю, але поступається грецькій стосовно оригінальності, глибини і сили [4; 6]. Подібні риси характеризують і римський стоїцизм, представлений у творах Цицерона (106– 43 рр. до н.е.), Сенекі (4 р. до н.е.-65 р. н.е.) і Марка Аврелія (120-180 рр. н.е.), оскільки він має конкретно-практичний напрямок, а не естетичний чи світоглядний. Велика робота, виконана Римом для світу, стосувалася політики і законодавства [19]. Сучасні інтелектуали віддають належне античній грецькій літературі, але також високо цінують Рим за його геній в області управління. Можливо, що англосаксонський народ – єдиний, який можна поставити поруч із римським стосовно його творчої потуги в галузях права

і політики. Цілком очевидно, що Рим подарував усьому Заходу високо-розвинену цивілізацію [19; 23].

Поширення християнства в Римській імперії суттєво змінило світогляд різноманітних народів, що її населяли. За кількістю своїх прихильників нове вчення зростало відносно повільно на протязі кількох поколінь, але до середини IV століття, напередодні германського вторгнення, воно стало пануючою релігією. Хоча тогочасні християни не становили в імперії навіть її четвертої частини, вони були впливовою та енергійною групою в суспільстві [11; 19]. У перші століття головним ворогом християнства, якого воно врешті здолало, було язичництво. Переконавання ранніх християн у тому, що Спаситель встановив між ними і Богом тісні особисті зв'язки, стало для віруючих джерелом впевненості та стійкої віри. Божа любов замінила собою страх перед Богом, і принесла віруючим спокій, втіху і твердість перед обличчям різноманітних випробувань. Систематичні гоніння на християн закінчилися поразкою, а в язичницькому світі запанував похмурий і безнадійний страх перед майбутнім. Зате християн надихала надія на Царство Небесне у вічності, яка робила їх цілком незалежними від долі імперії. Міцні зв'язки в середині християнських общин дозволяли їх членам швидко контактувати між собою та діяти узгоджено [2; 6; 11].

Людиною, яка поклала кінець державним гонінням на християнську релігію, вважається імператор Флавій Валерій Костянтин (272-337 рр. н.е.). На початку свого правління він, як і всі інші римські правителі, був язичником. Проте у 312 році під час війни із жорстоким тираном Максенцієм (бл. 276-312 рр.), йому уві сні з'явився Христос, який наказав накреслити на щитах і прапорах свого війська букви ХР, а на наступний день Костянтин побачив у небі обриси хреста. Після перемоги над іншим гонителем християн Ліцинієм (бл. 265-325 рр.) у 313 році імператор Костянтин на поліг на ухваленні для християн свободи віросповідання,

видавши Міланський едикт. Хоча сам Костянтин прийняв хрещення лише перед смертю, своєю послідовною і рішучою діяльністю сприяв зміцненню Християнської Церкви. Згідно твердження видатного англійського історика Едварда Гіббона (1737-1794 рр.), вплив цього імператора (якого нащадки пізніше вдячно назвали Костянтином Великим) на епоху Раннього Середньовіччя був величезним та багатограним. Він підтримав нову релігію і побудував нову столицю, яку назвав Константинополь. Визнання християнства Римською імперією допомогло останній відірватися від свого минулого і відкрито поглянути в обличчя майбутньому. Костянтин Великий відчув необхідність змін і зумів трансформувати Римську імперію із стародавньої в середньовічну [4; 6; 13; 19].

Четвертим джерелом впливу на Західну цивілізацію було вторгнення германців. Неспокійний рух їхніх племен у пошуках нових земель, що завершився руйнуванням Римської імперії у 476 році, розпочався за 500 років до цього. Спочатку римським полководцям вдалося зупинити агресію кимврів і тевтонів у II столітті до н.е., а пізніше Юлій Цезар (100-44 рр. до н.е.) завоював Галлію, після того, як подолав германського вождя Аріовіста (101-54 рр. до н.е.) у битві в районі Весонтіона (сучасне французьке місто Безансон) у 58 р. до н.е. Потім римляни і германці протягом кількох століть зі змінним успіхом воювали одні з одними, поки перемога вестготів під Адріаноподем у 378 році н.е. поклала початок окупації частини Римської імперії германськими племенами. Ще пізніше, у 410 році вестготський вождь Аларіх захопив і пограбував Рим. Багаторічне панування «Вічного міста» завершилося у 476 році, коли один з германських вождів, Одоакр (433-493 рр.) усунув від влади 16-річного імператора Ромула Августула (460-507 рр.) та відправив корону та пурпурову мантию экс-володаря в Константинополь імператору Східної Римської імперії Зенону. Утворення фактично незалежного королівства в Італії під владою германського правителя Одоакра у 476 році більшістю фахівців з вивчення історії вважається

початком епохи Середньовіччя та, відповідно, кінцем Античності [2; 6; 19; 22]. Причини падіння Риму були моральні та економічні, а новостворені держави завойовників у багатьох відношеннях стали покращенням у порівнянні з анархією, що існувала під вивіскою імперії, та радісним полегшенням для пригноблених мешканців провінцій. Довготривалий позитивний вплив варварського вторгнення був зумовлений тим фактом, що молодий, енергійний і здоровий народ сформував значний елемент у населенні всіх тогочасних європейських регіонів. Крім того, германцям дуже імпонували ідеї раннього християнства, які стверджували, що певні права та інтереси людини є значно важливішими, ніж будь-який її борг перед державою. У стародавні часи вплив держави на особистість був значно інтенсивнішим, ніж – у новітню епоху. Для грека або римлянина його вітчизна була усім, а окремий індивід у порівнянні з нею – нічим. Не лише його політичне, але й сімейне та релігійне життя знаходили свою кінцеву мету в державі. А християнський світогляд розглядав державу не як задум, а як засіб. Природний вплив християнської доктрини і германської ментальності, що узгоджено співдіяли, призвів до певної трансформації, яка полягала в тому, щоб забезпечити індивіду максимально вільний та повноцінний розвиток у житті суспільства. У XXI ст. в демократичних країнах найкращим державним устроєм вважається такий, який забезпечує процвітання і вдосконалення особистості за умов мінімального контролю. У стародавніх германців спостерігалися три зародки демократичних інституцій. Перший полягав у наявності громадських зборів з чіткими законодавчими правами. Сучасна представницька система в англосаксонських країнах походить із зібрань, що організовувались у перших германських державах. Другим важливим елементом, що зародився в Західній Європі після германського вторгнення, можна вважати виборчу монархію. Вільні люди, що належали до різних племен, володіли правом вибору свого короля. Хоча пізніше в середньовічній Франції та Англії

монархії перетворилися у строго спадкові структури, але сам принцип повністю не стерся з пам’яті європейських народів і відродився після революцій, що мали місце в епоху Нового Часу. Третім елементом вільного уряду, що виник у германців, була незалежна система права. Хоча їхні владні режими, що регулювали правосуддя, були на момент вторгнення недосконалими і відносно авторитарними, але вроджене стремління варварських народів до справедливості допомогло їм сформувати загальне некодифіковане право – «неписаний закон». Тобто, самі представники громади формували правові закони, а також їх інтерпретували, змінювали і застосовували. Ця практика продовжувалася в державах континентальної Європи багато століть, і повністю зчезла лише в Пізньому Середньовіччі. Ці три інститути вважаються найважливішими політичними елементами, які принесли із собою в сучасну цивілізацію германські народи. Велика система вільного самоуправління, створена англосаксами на цьому фундаменті, пізніше завоювала світ. Прихід германців об’єднав три вищевказані елементи тогочасної європейської цивілізації: грецьку науку і мистецтво, римські закони з їх політичними інститутами й юридичними ідеями та християнський світогляд з його релігійними та моральними ідеалами. Спілка на майже рівних умовах між германцями і римлянами сприяла формуванню нового світогляду і поклала початок подальшому прогресу [16; 17; 19; 22].

Після розгляду соціально-політичних факторів, що вплинули на світогляд Раннього Середньовіччя, доцільно виокремити тих особистостей, які найбільшою мірою були причетні до формування і вдосконалення науково-освітніх процесів упродовж IV-VIII століть. Починаючи з середини III століття, латинська мова заміняє грецьку в якості літургічної мови у християнських общинах на територіях, що сьогодні належать країнам Західної Європи. Латинська патристика суттєво відрізнялася від грецької, і ця різниця відображає відмінність культур, на ґрунті яких вони виникли [4;

11; 15; 18; 20]. У латинській літературі метафізика складала предмет запозичення, але зате вона багата на ораторів, істориків та натхненних місіонерів. Над розвитком науки і культури працювало багато поколінь інтелектуалів, які значною мірою доклалися до збереження здобутків Античності, їх осмислення та адаптації до нових умов, що виникли в епоху Раннього Середньовіччя. З усієї плеяди мислителів, які жили в цей період, автори спробували виокремити 9 ключових постатей, внесок яких на формування тогочасної освіти був визначальним. Короткі біографічні нариси представлені нижче у хронологічному порядку. Кожен із представлених нижче мислителів був значною мірою інтегрований у релігійні структури, однак не всі з них належали до церковного кліру [17; 20; 23; 24].

1. Один із перших Західних Отців Церкви, який зумів залишити багатий культурний спадок, що поєднував християнський світогляд із науковими здобутками античності, був святий Ієронім Стридонський (бл. 347-420 рр.), який народився на Заході, але тривалий час жив і помер на Сході. Серед багатьох його праць найважливішою став переклад на латинську мову Біблії з давньоєврейського тексту, який пізніше отримав назву «Вульгата». Він активно використовувався на протязі всього Середньовіччя та періодично піддавався переробкам. Найцікавіша з них була виконана значно пізніше у Паризькому університеті (аж на початку XIII ст.), і сьогодні вважається офіційним текстом Біблії, що використовується Римо-Католицькою церквою. Святого Ієроніма шанують також віряни Православної, Лютеранської та Англіканської Церков. Його вважають покровителем перекладачів, оскільки він досконало володів латинською, грецькою, єврейською та іншими мовами. Окрім теологічних праць, цей талановитий мислитель залишив нащадкам історичні твори, зокрема збірку біографічних нарисів «Про видатних мужів» та «Хроніку»,

що описує і аналізує події всесвітньої історії. До літературної спадщини Ієроніма також належать більше 120 його листів [6; 15; 20; 25].

2. Інший великий Отець Церкви – святий Августин Гіппонський (354-430 рр.), вважається у Римо-Католицькій Церкві найвидатнішою постаттю першого християнського тисячоліття. Його праці відіграли фундаментальне значення для європейської історії. Книга «Сповідь», що відтворювала спогади про його навернення в християнство, належала до однієї з найбільш визначних книг упродовж усього Середньовіччя, а також поклала початок цілому ряду інтроспективних автобіографій. Другий відомий його твір «Про Град Божий» був написаний після розграбування Риму вестготами під проводом варварського вождя Аларіха в 420 р. Перелякані мешканці Римської імперії (і християни, і язичники) вважали, що ця подія передуює швидкому кінцю світової історії. Августин відкидає ці побоювання, він стверджує що кінець світу відбудеться в далекому майбутньому, в часи, відомі Єдиному Богові. Також у цьому творі Августин викладає програму взаємовідносин між «Градом Божим» і «Градом Людським»; висловлені ним концепції на протязі кількох століть залишалися одними із фундаментальних текстів європейської філософської думки [1; 5; 13]. Праці Августина мали також серйозний вплив на діяльність середньовічних правителів. Відомий теолог кардинал Анрі де Любак (1896-1991 рр.), аналізуючи його твори, стверджував, що святий Августин прагнув прищепити тогочасній владі моральні та релігійні цінності, зберігаючи при цьому розмежування між Богом і кесарем. Таким чином, «августинізм» був однією із авторитетних течій у європейській політичній ідеології, яку навіть після закінчення Середньовіччя не змогла повністю витіснити друга течія, зовсім протилежного спрямування, відома під назвою «макіавеллізм». Крім того, Августин передав у спадок своїм середньовічним наступникам письмову збірку правил і приписів монашого життя, яка витримала суперництво із бенедиктинським уставом. «Правила» Святого Августина

відносилися переважно до міського чернецтва, але їх дотримувалися також служителі соборних і приходських церков, розташованих у великих та середніх містах [1; 9; 13; 20].

3. Наступним видатним Отцем Церкви, який значною мірою долучився до удосконалення тогочасної освіти, вважається головний святий покровитель Європи, Бенедикт Нурсійський (480-547 рр.). Чернечий устав Святого Бенедикта виділяв у щоденному розпорядку ченців не лише час для Богослужіння та особистих молитов, але й – для розумової і фізичної праці. Цей устав був широко поширений у всій Італії, а у подальшому орден бенедиктинців додав до своєї діяльності місію проповідництва та навернення язичників. У соціально-культурній картині християнського світу ченці-бенедиктинці, починаючи з VI ст., будуть виконувати важливу інтелектуальну і духовну місію. Аскетичні норми, встановлені святим Бенедиктом, були досить доступними, але водночас суворими, що й зумовило зростання впливу Ордену в Італії, Галлії та Англії. Кожен монах приписувався до певного монастиря, у якому повинен був перебувати. Статут Бенедикта Нурсійського впорядкував чернече життя на Заході, виключив з нього анархію та блукання монахів від однієї обителі до іншої. З плином часу введений ним устав став одним із найпоширеніших у католицькому чернецтві. Орден бенедиктинців зберігає свої позиції в сучасному світі, на початку XXI ст. він об'єднує 7 798 ченців, які дотримуються головної заповіді свого великого засновника: «Ora et labora», що в перекладі з латини означає: «Молись і працюй» [6; 15; 17; 18].

4. Северин Боецій (480-524 рр.) зумів поєднати у своїй науковій діяльності кілька напрямків. Він був ранньосередньовічним італійським філософом-неоплатоніком, математиком, теоретиком музики, християнським теологом. Будучи нащадком стародавньої римської аристократичної родини, Боецій знаходився на службі в короля готів Теодоріха Великого (454-536 рр.), займаючи найвищий у королівстві пост

«магістра всіх служб» (magister officiorum), тобто фактично на посаді першого міністра. Під час своєї адміністративної діяльності Боецій підтримував розорених від податків та грабунків жителів дрібних міст, зокрема, врятував від голодної смерті мешканців Кампанської провінції, протидіяв зловживанням із боку впливових придворних готського походження. Однак через свою прямодушність він не надто вписувався в повну інтриг атмосферу королівського двору. Боротьба за справедливість та політична сміливість супроти впливових вельмож невдовзі обернулися проти Боеція. Він був несправедливо звинувачений у змові з прихильниками візантійського імператора та ув'язнений, і після довгих катувань страчений. Смерть Северина Боеція справила велике враження на сучасників та нащадків. Його заслуга перед Середньовіччям у тому, що він переклав і прокоментував усі відомі на той час твори Арістотеля (тобто, трактати «Стара Логіка» і «Категорії»), де пропонувалися понятійні та словесні категорії, що пізніше стануть логічним підґрунтям для схоластики. Він також дав визначення особистості, як індивідуальної субстанції розумної природи. Пізніше інший середньовічний філософ П'єр Абеляр (1079-1142 рр.) скаже про нього так: «Він непохитно утвердив і нашу віру, і свою». Написаний у тюрмі твір «Розрада від філософії» користувався значною популярністю протягом усього Середньовіччя. У ньому поєднані риси філософського та теологічного трактату, що розглядає проблему протистояння недовговічних, скороминущих цінностей людського існування та вічних цінностей філософії і моралі. Своєю творчістю Боецій зробив великий внесок у розвиток науки та літератури, що згодом знайшло відображення у формуванні основ університетської освіти XI-XII століть. Безперечно, значну цінність мають і його теологічні праці, в яких здійснено синтез окремих римських та грецьких філософських концепцій, а також фундаментальні розробки з математики та музикознавства [3; 10; 20].

5. Наступна важлива постать, яка долучилася до розвитку середньовічної освіти та культури – Флавій Кассіодор Сенатор (бл. 487-578 рр.). Цей видатний римський письменник і учений, державний діяч народився в шляхетній сім'ї сирійського походження та рано розпочав стрімку кар'єру: в 514 р. був призначений консулом, а у 525 р. змінив страченого Боеція на посаді магістра двору, займався обліком документів і складанням офіційних листів. У 536 р. після смерті Теодоріха Великого навіть очолював цивільну адміністрацію держави при малолітньому правителі Аталаріху (516-534 рр.) та відігравав важливу роль на політичній арені остготської Італії, фактично будучи офіційним посередником між римсько-візантійським світом та суспільством варварів. Тимчасове відвоювання Італії Юстиніаном поклало край блискучій кар'єрі Флавія Кассіодора. У 539 р. він усамітнився в монастирі Віваріум у Калабрії і там, прагнучи закласти основи інтелектуального виховання нових варварських народів, організував роботу по перекладу грецьких текстів, а також переписуванням рукописів латиною. Кассіодор стоїть коло витоків Європи книжної та бібліотечної. Він першим став розглядати інтелектуальну працю як Божественне служіння і запропонував нове поле діяльності для ченців – наукові студії, як спосіб самовдосконалення і посилення впливу священнослужителів на суспільство. Хоча сам Кассіодор Сенатор не був священнослужителем, він матеріально і морально підтримував створену ним громаду. Тогочасний римський папа Агапіт (?-536 рр.) сприяв задумам освіченого вельможі стосовно заснування вищої теологічної школи, яка одночасно мала бути потужним науковим центром. Флавій Кассіодор написав багато творів, зокрема до його історичних праць належать: «Історія Церкви в трьох частинах», «Історія готів», «Історія роду Кассіодорів», а до наукових – «Про душу», «Про музику», «Про орфографію», «Про науку і мистецтво». Також збереглися його численні листи та офіційні документи, написані під час роботи на високих державних посадах, і релігійно-

екзегетична праця «Введення до псалмів». Але найбільш вагомим твором Кассіодора стосовно майбутнього розвитку і вдосконалення освіти вважається «Керівництво до вивчення Божественної і світської літератури». Ця книга була особливо поширеною у епоху Раннього і Високого Середньовіччя, оскільки в ній автор вперше представив 7 тогочасних загальновизнаних наукових дисциплін: граматику, риторику, діалектику, логіку, арифметику, астрономію і музику, які пізніше складуть фундамент майбутньої університетської освіти.

Жанр «енциклопедія», починаючи з VII-VIII століть, став улюбленим видом літератури і для кліриків, і для світських інтелектуалів, оскільки такий формат подачі матеріалу підсумовував основи вже існуючої науки і дозволяв їй рухатися далі. Це – ще один ключовий компонент спадку, що прийшов із Греції, а пізніше був переданий Середньовіччям Європи Нового Часу. У ній вже з XVIII ст. і до сьогодні енциклопедія вважається основною формою поширення освіти та культури. Релігійний та освітній центр у Віварії, що знаходився на території сучасної південної Італії, містив найбільше на ті часи книжкове зібрання, тамтешні ченці вивчали не лише Біблію та Євангеліє, а й світські науки. Хоча заснована Флавієм Кассіодором монастирська школа поступово перестала функціонувати після його смерті, але інтерес до його праць відродився в навчальних закладах Каролінзької епохи, де вони стали навчальними посібниками [4; 9; 11].

Підхід Флавія Кассіодора стосовно педагогічного виховання був передовим на ті часи. В його освітній моделі інтелектуальне, духовне та моральне вдосконалення були узгодженими. На тверде переконання автора, вільні мистецтва мали стати органічною складовою тогочасної християнської культури, бо для виховання ченців потрібне ґрунтовне знання наук і творів античних письменників. Саме тому, продовжуючи слідом за Августином вирішення проблеми співвідношення між християнською традицією та язичницькою культурою, Кассіодор обирає і схвалює підхід,

цілком відповідний історичному характеру суспільства. В його епоху інтелектуальне життя було винятковою прерогативою представників церковного середовища та вищої знаті, тобто попереднє протистояння світського та богословського світогляду вже не було настільки гострим [15; 20; 23].

6.Святий Григорій Великий (540-604 рр.), який на Православному Сході більше відомий як Григорій Двоєслов, був 64-им Папою Римським та видатним теологом. З усіх понтифіків Григорій Великий справив найбільший вплив на Церкву в епоху Раннього Середньовіччя. Він зростав у патриціанській родині, отримав належну освіту і певний час навіть займав посаду префекта Рима, що сприяло розвитку його організаторських здібностей. У 590 р. був всупереч власного бажання обраний Папою, під час великого повені Тибру і епідемії чуми в Римі (вплив природних катастроф – це особливий аспект європейської історії), він зумів мобілізувати матеріальні та духовні засоби для боротьби зі стихійними лихами. Його насичена місіонерська діяльність була скерована на території, віддалені від християнського світу. Зокрема, він скерував ченця Августина Кентерберійського (534-604 рр.) з групою проповідників для повторного навернення в християнство германського племені англів. Протягом свого життя папа Григорій захищав Рим та церковні території в Італії від їх захоплення лангобардами. Сфери діяльності Григорія Великого були різноманітні: він роз'яснював вірним зміст біблійних творів, сприяв прославленню Святого Бенедикта Нурсійського, написав книгу настанов стосовно принципів та особливостей пастирського служіння для церковних кліриків, реформував літургійний спів і увів новий канон, що пізніше дістав назву «Григоріанський». Цікаво, що саме в Англії з'явився перший життєпис Папи Григорія, написаний невідомим ченцем близько 713 р. Своїми творами та суспільною діяльністю цей шанований Учитель Церкви значною мірою сформував новий «Християнський Захід» на місці розділеної імперії, а його

тлумачення біблійних книг («Мораль на Книгу Іова», «Бесіди на Євангелії», «Бесіди на Книгу пророка Єзекіїля», «Тлумачення Пісні пісень») і «Пастирське правило» стали пізніше невід'ємною частиною традиції Римо-Католицької Церкви.

Сьогодні Григорій Великий вшановується також, Православною і Лютеранською Церквами і Англiканською спiльною. Навiть переконаний борець з римо-католицизмом Жан Кальвiн (1509-1564 рр.), що вважається засновником однiєї з протестантських течiй (кальвiнiзму), захоплювався Григорiєм i вважав його останнiм хорошим Папою [7; 12; 16; 18; 24].

7. Іспанець Ісидор Севільський (570-636 рр.) визнаний одним із найкращих енциклопедистів Середньовіччя. Він був нащадком знатного іспано-римського католицького роду, став архієпископом Севільї у 600 р. У той час варварське плем'я вестготів, що мешкало в Іспанії, відмовилося від аріанської єресі та перейшло в ортодоксальний католицизм. Будучи високоосвіченою людиною та займаючи ключову церковну посаду, Ісидор пропагував у своїй літературній творчості наступні ідеї: 1) назви – це ключ до суті речей; 2) для правильного розуміння Святого Письма необхідна світська культура. У книзі «Початки» Ісидор Севільський прагнув зібрати усі основні накопичені на той час інтелектуальні здобутки людства. Цей твір став для європейців Середньовіччя та їх нащадків у певному сенсі другою Біблією з усіх питань, що стосувалися світського знання. У 1598 р. Ісидор був канонізований, а у 1998 р. Севільський архієпископ був проголошений Римським Папою Іваном Павлом II (1920-2005 рр.) Святим покровителем Інтернету, що вказує на його значний внесок у розвиток наукової картини світу. Вищезгадана праця «Початки» є енциклопедією тодішніх знань, взятих переважно з Античності. У 20 розділах своєї книги Ісидор торкнувся не лише церковно-догматичних питань, але й виклав відомості з граматики, риторики, математики, медицини, історії, права, космології, агрономії, зоології та інших галузей знань. Зокрема, IV том його праці розглядає

наукові та практичні аспекти тогочасної медицини. Цей фундаментальний твір Ісидора користувався надзвичайною популярністю в Середні Віки: до нашого часу збереглися понад 1000 його рукописних примірників. Крім того, іспанський архієпископ був автором численних праць із природознавства, граматики, теології та історії. Для історії Церкви надзвичайно важливою є його «Книга канонів», у котрій зібрані постанови соборів, що проходили в усьому християнському світі в Античності і на початках Середньовіччя. Він також написав дві хроніки, в яких коротко виклав тогочасні погляди на історію від створення світу. Цінними творами Ісидора є «Історія готів», «Історія вандалів», «Історія свевів», які розкривають обставини виникнення і формування окремих народів [8; 14; 15; 23].

8. До загально визнаних основоположників середньовічної науки та культури належить також англосакс Беда Вельмишановний (673-736 рр.), послідовник ченців, які проповідували в Британії Євангеліє і перенесли на тамтешній ґрунт античну культуру. Його твори користувалися настільки широкою популярністю в епоху Середніх Віків, що він отримав почесну назву «Вельмишановний» або «Високоповажний». Написана Бедою на латині «Церковна історія народу англів» стала першою спробою осмислення та відтворення національної історії, тому в кінці IX ст. король Альфред (849-901 рр.) організував її переклад на англійську мову. Наукові праці Беди Високошановного, що пов'язані з церковним календарем, були видатними для тієї епохи. У трактатах «Про час» та «Про обчислення часу» він пропонує науковий спосіб його вимірювання, описує залежність припливів від фаз Місяця. Хоча Беда, як і більшість освічених англосаксів VII-VIII ст., передає своїм читачам здобутки класичної культури епохи Античності, але він скеровує Середньовіччя на новий напрямок, який стане власним шляхом Європи [23; 26; 27].

9. Завершує наш огляд видатних особистостей, які долучилися до вдосконалення освітніх процесів у епоху Раннього Середньовіччя, англійський мислитель Флакк Альбін Алкуїн Йоркський (735-804 рр.). Він жив у період правління Карла Великого (742-814 рр.) і долучився до процесів Каролінгського відродження. Алкуїн був не лише автором багатьох теологічних і догматичних трактатів, але й – граматичних, риторичних, астрономічних і математичних праць, віршів та підручників, за якими навчалися в тогочасних школах. Отримавши різносторонню освіту в Йоркській школі, що знаходилася в Британії, він у 780 році під час перебування в Римі познайомився з імператором Карлом, який запросив вченого ченця очолити заклад для навчання юнаків із шляхетних родин. Певний час Алкуїн поєднував педагогічну діяльність в Йорку та Аахені, але з 793 року остаточно осів в імперії франків. Він викладав сім так званих «вільних мистецтв»: граматику, логіку, риторику, арифметику, геометрію, музику й астрономію. Ці навчальні дисципліни вважались основними в процесі отримання класичної освіти ще з часів Античності, про що свідчать «Діалоги» Платона (427-347 рр. до н. е.). Свою педагогічну систему Алкуїн будував за допомогою методу питань і відповідей і керувався дуже демократичними на той час принципами. Він стверджував, що віра – це вільний акт людської волі, а не примусовий стан, і слід апелювати до совісті, а не змушувати силою. Можна змусити людей хреститися, але не можна змусити їх повірити. Його аргументи взяли гору, і Карл у Другому Саксонському капитулярії в 797 році скасував смертну кару за наполегливе перебування в язичницькій вірі. Поруч з Алкуїном у Каролінгському відродженні брали участь інші англійські та ірландські вчені. До них долучилися християнські біженці з мавританської Іспанії, граматики та літописці з Італії. Наплив інтелектуалів практично з усіх регіонів тогочасної Європи та поєднання класичної та християнської освіти зумовили створення своєї Академії в тогочасній столиці Аахені (780-ті роки) під

керівництвом Алкуїна. За сприяння Карла Великого він разом зі своїми помічниками й однодумцями значно вдосконалив освіту та провів ряд церковних і навчальних реформ. Каролінгське відродження не лише зміцнило процеси об'єднання імперії, але й вплинуло на науку, художню творчість і моральне виховання суспільства. Вперше в середньовічній європейській історії вчені застосували раціональні ідеї для вирішення соціокультурних питань.

Чудовий педагог Алкуїн розробив підручники з граматики, риторики, діалектики та арифметики, за якими навчалися в школах до кінця Середньовіччя, вони складені у вигляді діалогів співрозмовників, Карла Великого і Алкуїна. Навіть в українських селах відома головоломка про спробу перевезення чоловіком через річку вовка, кози і качана капусти, причому човен під час цих коротких подорожей може витримати не більше двох пасажирів. Мало кому відомо, що автором цієї загадки є британський інтелектуал, який жив понад 12 століть тому. Кмітливі діти легко вирішать, як переправити усіх на протилежний берег цілими і неушкодженими, але сучасникам Алкуїна це завдання здавалося не таким вже й простим. За своє довге (за тогочасними мірками) життя наставник організував декілька шкіл, написав ряд теологічних трактатів та коментарів до біблійних книг, але особливо переймався морально-релігійним вихованням своїх учнів. На жаль, чвари між спадкоємцями Карла і часті вторгнення вікінгів перервали процес Каролінгського відродження [5; 15; 21; 24].

Висновки. Таким чином, попри значні труднощі, які переживала Західна цивілізація у процесі свого становлення, епоху Раннього Середньовіччя не можна характеризувати як повну деградацію культури та освіти після падіння Римської імперії під натиском варварів. На зміну античній науці прийшов християнський світогляд, метою якого було не стільки розвивати розум учнів, скільки виховувати в них моральність. Представники Церкви зуміли здійснити адаптацію класичної спадщини

відповідно до вимог часу. Кращі з них поруч із поодинокими світськими мислителями удосконалили навчальні дисципліни, що брали свій початок з Античності. Ключову роль в процесах відродження освіти відіграли континентальні європейські інтелектуали: Северин Боецій, Кассіодор Сенатор та Ісидор Севільський, які в надзвичайно складних умовах зуміли зберегти і примножити надбання попередніх мислителів. Разом зі своїми попередниками Ієронімом Стридонським та Августином Гіппонським, сучасниками Бенедиктом Нурсійським і Григорієм Великим та наступниками Бедою Вельмишановним і Алкуїном Йоркським вони суттєво розширили горизонти наукових знань і створили фундамент для їх подальшого розвитку в епоху Високого Середньовіччя (1050-1300 рр.), що відзначалася швидким збільшенням кількості населення Західної Європи та серйозними змінами у соціальній, політичній, економічній та інших сферах життя.

Література

1. Августин, Аврелій. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
2. Аверинцев С. С. *Связь времён*. Киев: Дух и Литера, 2005. 448 с.
3. Боецій. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
4. Боднарюк Б. М., Сандуляк І. Г. *Формування латинської літератури Італії в період Раннього Середньовіччя (VI-X СТ.) Сумський історико-архівний журнал*. 2013. № 20. С. 72-89.
5. Волинка Г. І., Гусєв В. І., Мозгова Н. Г., Огородник І. В., Федів Ю. О. *Історія філософії в її зв'язку з освітою*. Київ : Каравела, 2006.
6. Гілл Дж. *Історія християнства*. К. : Темпора, 2010. 560 с.

7. Зема В. Є. Папа Григорій Великий у лабетах легенд та історіографії. *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 20–39.
8. Исидор Севільський. *Енциклопедичний словник класичних мов*. Звонська Л. Л., Корольова Н. В., Лазер-Паньків О. В. та ін. ; за ред. Звонської Л. Л. 2-ге вид. випр. і допов. К. : ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 223.
9. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції [Архівовано 16 липня 2012 у Wayback Machine.] : Підручник / Кремень В. Г., Ільїн В. В. К. : Книга, 2005. 528 с.
10. Кулик М. Теорія пізнання Северина Боеція: головні концепції та сенси в контексті середньовічної теології. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2020. Вип. 63. doi: 10.26565/2226-0994-2020-63-12.
11. Мірошніченко В.Г. Досвід духовно-морального виховання в європейській педагогіці IV–VI століть (Мартін Турський, Бенедикт Нурсійський, Флавій Кассіодор). *Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка"*. 2012. Вип. 21. С. 355-362.
12. Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса : Фенікс, 2019. Т. 1. С. 245–253.
13. Поцюрко О. Основоположні принципи філософії історії у творчості Августина Блаженного: дис. канд. філософ. наук (09.00.05). Львів : Національний університет імені Івана Франка, 2008. 188 арк.
14. Сайбеков М. Г. Освітні ідеї та християнське виховання в творчій спадщині Исидора Севільського. Полтава : ПДПУ, 2020. 227 с.
15. Цебрій І.В. Кризь темінь віків: педагогічні ідеї наставників Раннього Середньовіччя. Полтава : ПДПУ, 2012. 212 с.
16. Adams G.B. Civilization during the middle ages. Especially in relation to modern civilization. Jovian Press, 2017.
17. Catholic encyclopedia: St. Benedict of Nursia. *New Advent*. 2021. URL: <https://www.newadvent.org/> (дата звернення: 27.02.2021).

18. Clarck F. *The Gregorian' Dialogues and the Origins of Benedictine Monasticism*. Leiden, Netherlands : Brill. 2003. 464 p.
19. Gibbon E. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Grand Rapids, MI : Christian Classics Ethereal Library. Italy, 2000.
20. Gilson E. *L'esprit de la philosophie médiévale*. Deuxième Édition. Paris, France, 1969.
21. Grooten J., Steenbergen G. Jo. *New Encyclopaedia of Philosophy*. New York : Philosophical Library. 1972.
22. Harnak A. *Das Wesen des Christentums*. Jazzybee Verlag. German Edition. 2021.
23. Le Goff J. *L'europe est-ella au moyen age?*. Editions du Seuil. Paris, 2003.
24. Maughan S. S. *Mighty England Do Good: Culture, Faith, Empire, and World in the Foreign Missions of the Church of England. 1850–1915*. Grand Rapids : William B. Eerdmans, 2014. 527 p.
25. Pevarello D. *The Sentences of Sextus and the origins of Christian ascetiscism*. Tübingen : Mohr Siebeck. 2013. p. 1.
26. Story J., Bailey R. *The Skull of Bede*. *The Antiquaries Journal*. 2015. Vol. 95. P. 325-350.
27. Ward B. *The Venerable Bede*. Harrisburg : Morehouse Publishing, 1990. 148 p.